

УДК 811.1/.2(=11 /-2) «-04»

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ Й ЕТИМОЛОГІЯ

Р.В. Болдирєв,

Український гуманітарний інститут, м. Буча

Стаття присвячена гуманітарній проблемі – формуванню етномовного ландшафту давньої Європи й Афроазійського регіону. У статті здійснюється реконструкція праїндоевропейської лексики на позначення «диких» і «домашніх» тварин, культово наближених до духовного світу.

Етимологічна кодифікація “культурного” словника індоєвропейської прамови розширює парадигму сучасних уявлень щодо формування етномовного ландшафту Давньої Європи й Афроазійського регіону.

1. Ареально-часова стратифікація праїндоевропейської лексики у контексті віддзеркалення фрагментів доісторичних мовноміграційних процесів на теренах Євроафразії розробляється у дослідженнях Х. Леві і К. Франка, О. Брюкнера і А. Мейє, Е. Бернекера і М. Фасмера, Й. Шмідта і О. Шрадера, В.К. Ернштедта і А. Кюні, Г. Мьоллера і Г. Іпсена, П. Кречмера і Х. Крає, Х. Кронассера і Й. Фрідріха, Я. Ваккернагеля і К. Броккельмана, Е. Лароша і Дж.Х. Грінберга, Б. Розенкранца і Ф. Фрондзаролі, А. Вальде і Ю. Покорного, Б. Колліндера і Л. Лігеті, О. Беліча і В. Абаєва, Х. Педерсена і В. Порцига, Г. Моргенштерна і Т. Барроу, М. Майрхофера і І.М. Дьяконова, Л.А. Булаховського і Є. Куриловича, Ст. Младенова і В. Георгієва, Р. Ачаряна і М.С. Трубецького, Г.Б. Джауняна і М.А. Шанідзе, Б.М. Ілліча-Світича і Г.А. Клімова, Й. Зубатого і М.І. Толстого, А. Стендер-Петерсена, О.С. Мельничука і Р. Олеша, В.М. Топорова і В.В. Мартинова, О.М. Трубачова і А.Є. Супруна, Т.В. Гамкрелідзе і В.Вс. Іванова, В.А. Дибо і В.Г. Складенка, О.Б. Ткаченка і А.П. Непокупного, В.В. Німчука і Г.П. Півторака, О.С. Стрижачка і Є.А. Хелімського, Х. Шустера-Шевца і Т.Б. Лукінової, Ю. Мосенкіса і Р.В. Болдирєва та ін.

2. У лексико-семантичному просторі давніх індоєвропейських мов й індоєвропейської прамови важливими, позафоново маркованими фрагментами є серії передньоазійських і центральноазійських міграційних термінологічних номінацій (зокрема, назв деяких тварин, культово пов'язаних з людиною) як архаїчних номенклатурних неіндоєвропейських інфільтрацій – переважно давнього прасемітського (періоду розпаду не раніше

IV тис. до н.е.), іноді давньоєгипетського (Близький Схід – IV тис. до н.е.) і шумерського походження (Месопотамія – IV тис. до н.е.).

3. Клас праїндоевропейських міграційних термінологічних утворень на позначення „диких” і „домашніх” тварин, культово наближених до духовного світу й економічного буття людини й пов’язаних із давніми ареалами поширення афразійських, переважного семітських мов, найчастіше обмежується – за семантичними й фонетико-граматичними характеристиками – такими лексемами, як: $*\bar{a} < g^{v\perp} no-$ // $*\bar{a} < g^{[h]} \langle no-$ «ягня, ягниця; вівця», $g^{[h]} ai_{\perp} t$ // $*ghaid-$ „козля; коза”, $*t^{[h]} au_{\perp} go-$ // $*t^{[h]} eu_{\perp} go-$ „дикий бик; тур, зубр” та $*leu_{\perp}$ „лев”, $*q^{[h]} e/or^{[h]}$ // $*q^{[h]} e/or-$ „мавпа”.

3.1. Індоевроп. $*\bar{a} < g^{v\perp} no-$ // $*\bar{a} < g^{v\perp} (h) no-$ // $*\bar{a} < g^{[h]} \langle no-$ „ягня, ягниця; вівця” та $*\bar{o} g^{v\perp} (h) no-$ // $*\bar{o} g^{v\perp} (h) no-$ // $*og^{v\perp} (h) no-$ „тс.” найвірогідніше пов’язані з більш давнім праїндоевропейським діалектним архетипом $*Heg^{[h]} \langle no-$, очевидно, семітського походження: пор. прасеміт. $*igl$ – ($*iglu$) „ягня; молода тварина” (наявне в акад. $aga_{\perp} lu$ „осел”, угарит. $g_{\perp} l$ „ягня”, гебр. $\bar{e}gl$ $e_{\perp} l$ ($\in egl$ $e_{\perp} l$), араб. $ig_{\perp} l$ l | ($ig_{\perp} l$ lun) „теля”, гез. $\in ag^{o} al$ „дитячко тварини”, амхар. $g_{\perp} l$ $g_{\perp} al$ „ягня”), що зближується також з лексикою інших афразійських мовних ареалів – пор. єгипет. $\in g(v)-$ (у структурі серії назв свійських тварин) і кушитське – агав. (білін) $gu_{\perp} l$ al „телиця”; представлення індоевроп. $*a | g^{v\perp} \eta vo_{\perp} \sigma$ „ягня”, $*a | g^{v\perp} vo_{\perp} \sigma$ та $o | g^{v\perp} (\eta) vo-$, $*og^{v\perp} \eta vo_{\perp} \sigma$ „тс.” обмежується одним з найдавніших індоевропейських діалектних мовних ареалів – італійсько-кельто-германо-слов’яно-грецьким, у якому через певні фонетичні розбіжності (різні рефлексі праїндоевропейських ініціальних голосних і різні рефлексі праїндоевропейських задньоязикових приголосних) іноді виокремлюються (правда без достатньої аргументації) такі групи лексичних відповідників, як:

1) давньогрецьк. $\alpha | \mu vo_{\perp} X$ ($< * \alpha | \beta vo_{\perp} X < \text{індоевроп. } *ag^{v\perp} vo_{\perp} \sigma$) „ягня, овечка, агнець”, $\alpha | \mu v \eta$, $\alpha | \mu v \sigma$ „тс.”, гомер. $\alpha | \mu v \sigma$ ov „чаша для жертвовної крові”; латин. $\alpha | gv_{\perp} \sigma$ „агнець, ягня”, $\alpha | gv_{\perp} \alpha$ „молода овечка, ярка” ($< \text{індоевроп. } * \alpha g^{v\perp} vo_{\perp} \sigma$, $* \alpha g^{v\perp} vo_{\perp} \sigma$);

2) пракельт. $*ogvo_{\perp} \sigma$ ($< \text{індоевроп. } *og^{v\perp} \eta vo_{\perp} \sigma$), наявне в давньоірл. $v | \alpha v$ „ятня”, кімр. $o_{\perp} ev$ (множ. $o_{\perp} ev$), довньокорн. $o_{\perp} v$, середньокорн. $o_{\perp} av$, $o_{\perp} v$, новокорн. (множ.) $ev_{\perp} av$, $ev_{\perp} ev_{\perp} \sigma$, бретон. $o_{\perp} av$ (множ. $ev_{\perp} v$) „тс.”, споріднених із західногерманськими і північногерманськими утвореннями з праїндоевропейським $*-g^{v\perp} \eta-$:

а) давньоангл. $e | | av_{\perp} av$ „ягнитися; котитися (про овець); народжувати”, англ. $\psi_{\perp} av$ „котитися (про овець, кіз), окочуватися”, $\psi_{\perp} av$ l ivg „ягня” та голланд. діал. $o_{\perp} o_{\perp} ev$ „котитися (про овець, кіз)”, що відповідають зах.-герман. діал. $* \alpha v vo_{\perp} | v$ ($< aZv_{\perp} lv_{\perp} \alpha-$ „ягня”) і далі індоевроп. $*ag^{v\perp} \eta$ $vo-$ „тс.”;

б) швед. діал. (гутнійське – О.Готланд) $o_{\perp} v_{\perp} \alpha$, дат. діал. (східне – О.Борнхольм) $o_{\perp} v_{\perp} \alpha$; до індоевроп. $*a | g^{v\perp} \eta$ $vo-$ σ „ягня” або $o | g^{v\perp} \eta$ $vo-$ σ „тс.” зводяться також праслов. $*agv-$ τ // $*ogv-$ τ „ягня”, $*ag$ v $o-$, $*agv_{\perp}$, $*jav_{\perp} v_{\perp}$ „тс.”, представлені у старослов. $a \bar{a} \bar{i} <$, $a \bar{a} \bar{i} \bar{u} \bar{o} \bar{u}$, $h \bar{a} \bar{i} \bar{u} \bar{o} \bar{u}$, болг. $a / g_{\perp} ne$, $y / g_{\perp} ne$, заст. $y_{\perp} g_{\perp} na$, діал. $a / g_{\perp} ne_{\perp}$, макед. $jav_{\perp} ne$, серб. $jav_{\perp} g_{\perp} ny_{\perp}$, хорв. $fa_{\perp} | p_{\perp} fe$, словен. $fa_{\perp} | gv_{\perp} je$, $al_{\perp} gv_{\perp} fe$ ($Pl_{\perp} et_{\perp} e_{\perp} \bar{s} v_{\perp} ik$), $fa_{\perp} | v_{\perp} je$, польськ. $fa_{\perp} gv_{\perp} i_{\perp}$, ст. $jev_{\perp} ni_{\perp}$ (XV ст.), чеськ. $feh_{\perp} n_{\perp}$, словацьк. $fa_{\perp} h_{\perp} na$, верхньолуж. $jeh_{\perp} n_{\perp} o$, нижньолуж. $jav_{\perp} ne$, полаб. $j_{\perp} o_{\perp} g_{\perp} na$, давньоруськ. $agn_{\perp} \#$, $agn_{\perp} ny_{\perp}$, $gn_{\perp} \#$, $y_{\perp} g_{\perp} na$, білор. $y_{\perp} g_{\perp} n_{\perp} \bar{a}$, $\bar{a} g_{\perp} ne_{\perp}$, рос. $y_{\perp} g_{\perp} n_{\perp} \bar{e} no_{\perp}$, $\bar{a} g_{\perp} ne_{\perp}$,

укр. *ягня, агнець* [Pokorny 1959: 9; Walde-Pokorny 1927: 39; Гамкрелидзе-Иванов 1984: 584, 872; Откупщиков 1967: 21, 149, 150, 154; Андреев 1957: 3-18; Андреев 1986: 40, 271, 272, 277; Бенвенист 1955: 20, 180, 244; Десницкая 1984; Порциг 1964: 171, 172, 242, 267, 294; Бомхард 1988: 433-451; Одри 1988а: 24-28; Миллер 1988: 191-202; Мейе 1954; Георгиев 1958: 46, 47; Иванов 1988: 5-24; Мельничук 1979: 3-16; Одри 1988b; Gesenius 1954: 562; Гранде 1998 b: 41; Gordon 1955: 302; Гранде 1998а: Leslau 1956: 202; Cohen 1947: 87; Мартынов 1983: 68, 104; Дыбо 1961: 11-15; Moszyński 1957: 34, 319; ЭССЯ 1974: 54-57; Етимологічний 1982: 46; Трубачёв 1960: 71-73; Жирмунский 1964; Тронский 1960: 26-27, 30-36, 58; Льюис-Педерсен 2002: 51; Słow. prasłow. 1974: 150-151; Мейе 1951: 69, 290, 294, 296; Вайан 1952: 133, 232; Ван-Вейк 1957: 266; Vondrák 1906-1908: 414; Hofmann 1950: 2; Frisk 1954: 93; Walde-Hofmann 1938: 23; Ernout-Meillet 1951: 27; Иллич-Свительч 1964: 4, 11; Kuryłowicz 1935; Berneker 1908: 24-25; Arumaa 1964: 79; Mikkola 1913: 50; Бирнбаум 1987; Болдирев 1999 a: 126-127; Болдирев 1999 b: 119; Болдирев 2006: 60-63; Български 1962: 3-4; Polański 1971-1976; Polański-Sehnert 1967: 75; Sławski 1952-1956: 488; Machek 1957: 174; Holub-Lyer 1967: 221; Brückner 1957: 197; Machek 1968; Фасмер-Трубачёв 1973: 544-545; Черных 199: 465; Sadnik-Aitzetmüller 1963-1975: 11-12; Zubaty 1945-1949].

3.2. Индоевроп. *g^hai₁t' - // *ghaid- (*ghaido-) // *ǵhaid- (*ǵhaido-) “козля; коза” етимологічно пов'язується з прасеміт. *gad₁j- (*gad₁ju) “тс.” (представлене в аккад. gadū “козля”, гебр. g³d⇒ī), “тс.”, пуніч. gd', араб. gad⇒jā (gad⇒i₁a), араб. ḡadj-, ḡadjun “коза”), що зближується іноді з афроазійським мовним ареалом – лексичними відповідниками у південній і північній групах берберо-лівійських мов: пор., зокрема, бербер. (туарег.) əǵəjd, (бені снус) iǵid; в давньому індоєвропейському мовному просторі рефлексі індоєвроп. *g^hai₁t' “козля; коза”, *ghaid-, *ǵhaid- “тс.” фіксуються у певному італьсько-германському діалектному ареалі: а) латин. haedus “козля, молодий козлик”, haedilia “козля”, haedulus “тс.”, haedillus “козенятко”, haedulea “молода коза”, haedīna “козлятина”, haedīnus “знятий з козла (про шкіру); козячий” та сабін. faedus (fēdus); б) прагерм. *gait-, гот. gaits “коза”, давньоісл. норвез. geit, давньоангл. gāt (англ. goat “козел, коза”), давньосакс. gēt, середньоніжньонім. geite, новонідерл. (голланд.) geit, середньонідерл. gheet, gheit, швед. get, дат. норвез. gjed та давньоверхонім. (VIII ст. н.е.), середньоверхонім. geiz (нововерхньонім. geiss “коза”) [Порциг 1964: 171-172; Гамкрелидзе-Иванов 1984: 422, 586, 872; Walde-Pokorny 1927-1930; Pokorny 1959: 409-410; Иллич-Свительч 1964: 4, 8; Мельничук 1991; Пизани 2001; Gesenius 1954: 130; Cohen 1947: 119; Гранде 1998 b: 41; Гранде 1998 a; Brockelmann 1907-1912; Дьяконов 1967; Белова 1999; Ллойд 1984: 34, 40, 61, 70, 71, 150; Оппенгейм 1990: 36, 38, 250-253; Diakonoff 1988; Мосенкіс 1997: 145-148; Эрну 1956; Walde-Hofmann 1938; Ernout-Meillet 1959; Жирмунский 1964; Klein 1966-1967; Vries 1963-1965; Vries 1962; Jóhannesson 1956: 285-286; Kluge-Mitzka 1967: 242; Pfeifer 1999: 414].

4. Реконструкція фрагментів “культурного” словника давніх індоєвропейців й виявлення серій лексичних інфільтрацій до праіндоєвропейських діалектів з афроазійських мов, передусім семітських, розширює можливості як локалізації певних доісторичних міграцій на теренах Євразії, так і встановлення стратифікаційних характеристик праіндоєвропейського мовного ландшафту й визначення хронологічно-

ареальних параметрів індоєвропейської “прабатьківщини”, її рухомості та соціально-економічно вмотивованої перманентної дискретності.

5. Порівняльно-історичне й типологічне дослідження проблем індоєвропейсько-неіндоєвропейських мовних контактів у координатах простору і часу поглиблює цивілізаційну інтерпретацію розвитку духовних культур на теренах Афросвазії.

RECONSTRUCTION OF ANCIENT INDO-EUROPEAN VOCABULARY AND ETYMOLOGY

Boldyrev R. V.

This article is dedicated to the investigation of the lexical contacts in coordinates of Indo-European and Afrasian etymology.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Pokorny 1959. – Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – B. I. – Bern: München, 1959.
2. Walde-Pokorny 1927. – Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen / Herausgegeben und bearb. von J. Pokorny. – B. I-II. – Berlin: Leipzig, 1927-1930.
3. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и пракультуры. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984.
4. Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования. – Л., 1967.
5. Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование / Редакция, предисловие и примечания Б.В.Горнунга. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1955.
6. Андреев Н.Д. Периодизация истории индоевропейского праязыка / Н.Д. Андреев // Вопр. языкознания. – 1957. – № 2.
7. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык / Отв. редактор Э.Г.Туманян. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1986.
8. Cohen M. Essai comparative sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique. – Paris, 1947.
9. Десницкая А.В. Сравнительное языкознание и история языков/ А.В. Десницкая. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1984.
10. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / Редакция и предисловие проф. А.В.Десницкой. – М.: Прогресс, 1964.
11. Meillet A. Les dialectes indo-européens. – Paris, 1950.
12. Мейе 1954. – Мейе А. Сравнительный метод в языкознании / Предисловие Б.В.Горнунга. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1958.
13. Георгиев В.И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков / В.И. Георгиев. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1958.
14. Бомхард А.Р. Пересмотр индоевропейско-семитской гипотезы / А.Р. Бомхард // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. Новое в современной индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988.
15. Миллер Д.Г. Некоторые теоретические и типологические следствия ограничения структуры индоевропейского корня / Д.Г. Миллер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. Новое в современной индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988.
16. Одри 1988 б. – Одри Ж. Типология реконструкции // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. Новое в современной индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988.
17. Одри 1988 а. – Одри Ж. Индоевропейский язык // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. Новое в современной индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988.
18. Мельничук А.С. О генезисе индоевропейского вокализма / А.С. Мельничук // Вопр. языкознания. – 1979. – № 5.
19. Дыбо В.А. Сокращение долгот в кельто-италийских языках и его значение для балто-славянской и индоевропейской акцентологии / В.А. Дыбо // Вопросы славянского языкознания. – 1961. – Вып. 5.
20. Мартынов В.В. Язык в пространстве и времени: К проблеме глоттогенеза славян. – М.: Наука, 1983.
21. Трубочёв О. Происхождение названий домашних животных в славянских языках/ О. Трубочёв. – М., 1960.
22. Етимологічний 1982. – Етимологічний словник української мови: В семи томах. – Т. I. А-Г. – К.: Наук. думка, 1982.
23. ЭССЯ 1974. – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. – М.: Изд-во “Наука”, 1974.
24. Moszyński 1957. – Moszyński K. Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego. – Wrocław; Kraków, 1957.
25. Жирмунский В.М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. – М.; Л.: Наука, 1964.

26. Тронский И.М. Историческая грамматика латинского языка. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1960.
27. Льюис – Педерсен 2002. – Льюис Г., Педерсен Х. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. – М.: УРСС, 2002.
28. Slow. praslov. 1974. – Słownik prasłowiański. – Т. I. A-B. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974.
29. Мейе 1951. – Мейе А. Общеславянский язык / Под редакцией проф. С.Б.Бернштейна. Предисловие проф. Р.И.Аванесова и проф. П.С.Кузнецова. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1951.
30. Вайан 1952. – Вайан А. Руководство по старославянскому языку / Под редакцией и с предисловием В.Н.Сидорова. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1952.
31. Ван-Вейк 1957. – Ван Вейк Н. История старославянского языка / Под редакцией и с предисловием Н.А.Кондрашева. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1957.
32. Vondrák 1924. – Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik. – В. I-II. Göttingen, 2. Aufl. 1924 – 1928.
33. Hoffman 1950. – Hoffman J.B. Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. – München, 1950.
34. Frisk 1954. – Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. – В. I. – Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1954.
35. Walde – Hofmann 1938. – Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearb. Aufl. von J.B.Hofmann. – В. I. A-L. – Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1938.
36. Ernout – Meillet 1959. – Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. – Т. I. 3-е éd. – Paris, 1951 (4-е. – Paris, 1959)/
37. Kuryłowicz 1935. – Kuryłowicz J. Études indo-européennes. I. – Kraków, 1935.
38. Иллич-Свитыч 1964. – Иллич-Свитыч В.М. Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты // Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков / Отв. редактор В.Н.Топоров. – М.: Наука, 1964.
39. Berneker 1908. – Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch. – В.1 (A-L). – Heidelberg: C. Winter, 1908. 2. Aufl., 1924.
40. Arumaa 1964. – Arumaa P. Urslavische Grammatik: Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen. I. Einleitung, Lautlehre. – Heidelberg: C. Winter, 1964.
41. Бирнбаум 1987. – Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения проблемы его реконструкции / Вступ. статья В.А.Дыбо. Общая редакция В.А.Дыбо и В.К.Журавлёва. М.: Прогресс, 1987.
42. Mikkola 1913. – Mikkola J.J. Urslavische Grammatik. – 1. Teil. – Heidelberg, 1913.
43. Болдирев 1999 а. – Болдирев Р.В. Міграційна термінологічна номінація і слов'янська етимологія // Проблеми зставної семантики / Відп. редактор М.П.Кочерган. – К., 1999.
44. Болдирев 1999 б. – Болдирев Р.В. Праіндоевропейські лексичні реконструкції і слов'янська етимологія // Система і структура східнослов'янських мов / Відп. редактор Н.В.Артикуца. – К., 1999.
45. Болдирев 2006. – Болдирев Р.В. Ареально-хронологічна стратифікація праіндоевропейської мови та індоевропейська етимологія // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М.Кочергана / Відп. редактор Тараненко О.О. – К.: [КНЛУ], 2006.
46. Български 1962. – Български етимологичен речник / Съставили Вл. Георгиев, Ив.Гълъбов, Й.Займов, Ст.Илчев. – Св. I (а-бронз). – София: Издательство на Българската Академия на науките, 1962.
47. Polański 1971-1976. – Polański K. Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. – Zesz. 2-4. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971-1976.
48. Sławski 1952-1956. – Sławski Fr. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Т. I (A-J). – Kraków: Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952-1956.
49. Brückhner 1957. – Brückhner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / Ze wstępem prof. Z.Klemensiewicza. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.
50. Holub – Lyer 1967. – Holub J. Lyer St. Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha: Státní pedagogické Nakladatelství, 1967.
51. Machek 1957. – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha, 1957.
52. Machek 1968. – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – 2 opr. a dopl. Vgd. – Praha, 1968.
53. Фасмер-Трубачёв 1973. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод и дополнения О.Н.Трубачёва. – Т. IV (Г – ящур). – М.: Прогресс, 1973.
54. Черных 1999. – Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – Т. II (Панцирь – Ящур). – М.: Русский язык, 1999.
55. Zubatý 1945-1949. – Zubatý J. Studie a články. Sv. I. Výklady etymologické a lexikální. – Č. 1-2. – Praha, 1945-1949.
56. Sadnik – Aitzetmüller 1963-1975. – Sadnik L., Aitzetmüller R. Vergleichendens Wörterbuch der slavischen Sprachen. – В. I (A-B). – Wiesbaden, 1963 – 1975.
57. Polański – Sehnert 1967. – Polański K., Sehnert J.A. Polabian-English Dictionary. – The Hague; Paris, 1967.
58. Gesenius 1954. – Gesenius W. Hebräisches und aramäisches Wörterbuch von Fr.Buhl. – Berlin, 1954.
59. Gordon 1955. – Gordon C.H. Ugaritic manual. – Pt. 3. Glossary. – Roma, 1955.
60. Leslau 1956. – Leslau W. Étude descriptive et comparative du Gafat. – Paris, 1956.
61. Гранде 1998 а. – Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. – М.: Восточная литература РАН, 1998.
62. Гранде 1998 б. – Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. – М.: Восточная литература РАН, 1998.

63. Vries 1962. – Vries J. de. Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. – Leiden, 1962.
64. Vries 1963-1965. – Vries J.de. Nederlands etymologisch woordenboek. – Leiden: E.J.Brill, 1963-1965.
65. Jóhannesson 1956. – Jóhannesson A. Isländisches etymologisches Wörterbuch. – Bern, 1956.
66. Klein 1966-1967. – Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English language. – V.1-2. – Amsterdam; London; New York, 1966-1967.
67. Kluge – Mitzka 1967. – Kluge Fr. Etymologisches den deutschen Sprache. 20. Aufl. bearbeiten von W.Mitzka. – Berlin: Walter de Gruyter, 1967.
68. Pfeifer 1999. – Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von W.Pfeifer. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999.
69. Белова 1999. – Белова А.Г. Очерки по истории арабского языка. – М.: Восточная литература РАН, 1999.
70. Diakonoff 1988. – Diakonoff J.M. Afrasian languages. – М., 1988.
71. Brockelmann 1907-1912. – Brockelmann K. Grundriss der Vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. – В. I-II. – Berlin, 1907-1912.
72. Дьяконов 1967. – Дьяконов И.М. Языки древней Передней Азии. – М.: Наука. Главн. редакция восточной литературы, 1967.
73. Пизани 2001. – Пизани В. Этимология (история, проблемы, метод). – М.: Эдиториал УРСС, 2001
74. Мосенкіс 1997. – Мосенкіс Ю.Л. Теоретичні аспекти поглибленого діахронічного дослідження основної лексики. – К.: АТ “Віпол”, ВП “Перше вересня”, 1997.
75. Мельничук 1991. – Вопросы реконструкции лексического состава праязыков // Сравнительно-историческое изучения языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М.: Наука, 1991. – С. 5-14.
76. Эрну 1956. – Эрну А. Историческая грамматика латинского языка. – М., 1956.
77. Ллойд 1984. – Ллойд С. Археология Месопотамии / Послесловие Н.Я. Мерперга. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1984.
78. Иванов 2001. – Иванов Вяч. Вс. Хеттский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
79. Оппенхейм 1990. – Оппенхейм А.Л. Древняя Месопотамия: Портрет погибшей цивилизации / Послесловие М.А.Дандамаева. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990.

Надійшла до редакції 22 квітня 2010 р.